

ВИДАВНИЧА СПРАВА

УДК 801.82:821.161.2“18/19”-343І.Франко:655.41

“УРЯТОВАНІ ІЗ ХВИЛЬ ЗАБУТТЯ”: ІВАН ФРАНКО ЯК ВИДАВЕЦЬ ДАВНІХ УКРАЇНСЬКИХ ПАМ’ЯТОК

Ярослава Мельник

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна*

У статті проаналізовано едиційну практику й текстологічні засади І. Франка-видавця давніх українських пам’яток, зокрема текстологію збірки “Апокрифи й легенди з українських рукописів”.

Ключові слова: евристика, рукопис, текст, видавець, текстологія, редакція, апокриф.

Історія давнього українського письменства, зізнався Іван Франко, становила улюблене поле його студій, як і те, що найбільша частина його наукових праць “основується на текстах давніших пам’яток південноруського письменства”, які він сам “відкрив або критично реставрував” [17, т. 50, с. 363]. На поле студій давніх пам’яток І. Франка вело багато доріг. Закоханість у предмет дослідження – не остання з них. “Коли б мене запитав хто про мету і позитивні результати моєї праці, то я, мабуть, сказав би хіба: писав, що було цікаво для розуму” [17, т. 38, с. 8], – читаємо в передмові до розвідки “Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди”, одного з ключових наукових текстів ученого. Погодьмося, дещо незвична мотивація як на І. Франка, на думку багатьох, позитивіста та прагматика, і у виборі тематики наукових студій. “Писав, що було цікаво для розуму” – ці слова можемо екстраполювати на весь “огром” студій вченого давньої української літератури, оскільки маємо достатньо підстав твердити, що для нього неабияку “цікавість для розуму” становив не тільки процес наукового осмислення давніх українських пам’яток, але й пошукування їх на багатьох теренах: у монастирях і книгозбірнях, у церквах і серед селян...

Часто це були речі, “позбирані випадково, уривки і шматочки, чудом якихось урятовані від затрати” [17, т. 38, с. 59], причому творцем цього чуда нерідко був сам І. Франко, евристика якого є своєрідною книгою з вельми цікавими сторінками історій спасіння тих чи інших пам’яток “із хвиль забуття” (Б. Лепкий).

До речі, І. Франко вельми любив оповідати про ті “чудесні обставини, які супроводжували” його знахідки. Так, рідкісний апокриф (апотропеїчний текст “Другий лист небесний”) йому поталанило відчитати на маргінезі старої Празничної Мінеї, написаної в 1570–1571 рр. у селі Страшевичах Самбірського повіту для перемиського єпископа Антона Радловського. “Другий лист небесний” потерпів двічі. Уперше – під час оправи книжки: тоді “деякі рядки було зовсім по-

обрізувано, інші втратили кінець” [17, т. 32, с. 230]. Удруге, коли “рукопис був уживаний в церкві, якась благочестива рука повишкрябувала тут і там букви і цілі слова, а, бачачи, що не може впоратися з цілістю, яку рада була зовсім знівечити, позаліплювала обрізками паперу ті маргінези, де був апокриф. У такому стані рукопис дістався до бібліотеки Оссолінських [...], і мені прийшлося, – згадував І. Франко, – відмочуючи наклеєний папір, відкрити схований під ним апокриф” [17, т. 32, с. 230]. Так само завдячує реставраційному хистові І. Франка своїм другим народженням “Житіє Марії Єгипетської”, зведене до купи з двох рукописних Постових Тріодей XVII ст. – обидві з маленького монастиря отців-василянів у селі Долиняни на Львівщині (у цьому селі І. Франко знайшов і сербський “Сборник Божицара Вуковича”, друкований у Венеції в 1536–1538 pp. [12], а також нотний Ірмолой, який Юрій Ясіновський датує кінцем XVI – початком XVII віку і вважає його разом із Львівським Ірмолой того ж періоду найстарішим українським нотолінійним збірником [22, с. 87]). На ще одне “Житіє Марії Єгипетської” І. Франко натрапив під час однієї зі своїх наукових екскурсій по краю. У селі Яйківцях Жидачівського повіту в “тамошній” церкві його увагу привернув старий друкований Осмогласник із “приплетеною книжечкою зовсім відмінного друку” [16, с. 1]. Цією “приплетеною книжечкою” виявилось “Житіє и жизнь преподобных мѣри нашез Марии Египетской”, “що по всякій правдоподібності належить до най-старших друків одної з київських славяно-руських друкарень” [4, с. 282–283] (спершу І. Франко навіть гадав, що в його руках видання Острозької друкарні кінця XVI або поч. XVII ст.). А з “хламу”, присланого на виставку до Ставропігії, “а Петру-шевичем не допущеним до вистави” [17, т. 49, с. 207], випорпав справжній скарб – “Містерію страстей Христових” (“Dialogus de passione Christi”). Ще один скарб – одну з найдавніших і найдовершеніших українських релігійних драм, датовану першою половиною XVII ст. – “Слово про збурення пекла” І. Франко “випорпав” у невеличкій рукописній книжечці селянина з Мостиц Калуського повіту в Галичині Томи Кишка (передав її І. Франкові фольклорист О. Роздольський, тоді студент ду-ховної семінарії).

Деякі пам’ятки потрапили до І. Франка не надто праведним шляхом. Так, із купи паперів, що валялися на долівці однієї з келій Краснопуциньського монастиря поблизу Бережан, видобув для себе цікавий примірник апокрифічного “Гадальника”. І виніс його з монастиря – без згоди власника цього “старого шпаргалля” отця-василянина Федоренчука. “Пропонував о. Федоренчукові то заміну, то купівлю, то просив бодай позичити йому за порукою. Ні та й ні” [20, с. 99]. “І добре сталося, що Франко це забрав, – писав Андрій Чайковський, мимовільний свідок цієї експропріації, – бо, певно, були б вимели на сміття” [20, с. 99]. Невдовзі знахідка вже була в книгозбірні вченого, оправлена й закаталогізована.

Портрет І. Франка-збирача давніх українських пам’яток, очевидно, не буде реалістичним, якщо не згадати бодай коротко про тих людей, яких він залучив до своєї справи, і які, як, наприклад, В. Гнатюк, урятували від загибелі не один “многоценний” рукопис чи записали від своїх талановитих оповідачів не один десяток гарних “річий”, і жнивом яких І. Франко щедро скористався, зокрема, у збірці “Апокрифів і легенд з українських рукописів”. “Я виратував, – оповідав В. Гнатюк, – один дуже цінний збірник (прозовий) від загину тільки через те, що взяв

його з кухні знайомого священика, де картками з нього підпальовано вже в печі. Коли би був я там прибув тиждень пізніше, з рукопису, певно, вже не було б сліду” [6, с. 10]. Либонь, донині не було би сліду й від тих збірок, які В. Гнатюк придбав у сільських грамотіїв чи бодай переписав із них те, “що вважав більш цікавим”. Адже побіч пістету до старих книжок із боку їхніх власників, які, підкреслював В. Гнатюк, “переховували їх дуже старанно” (книжки ці нерідко були “одідичені” дітьми як фамільні цінності по батьках), попри існування ще в XIX ст. на Закарпатті своєрідних селянських скрипторіїв, спостерігалось, як красномовно свідчить і наведений щойно приклад, і явище зворотнє: через недбалість або незнання власником ціни “старого папір’я” давні рукописи очікували сумний кінець. Дамоклів меч особливо тяжив над збірками з апокрифічною “місткістю”: “Багато старих рукописів понижили вже в XIX ст. самі угорські священики, що, виховані серед інших обставин, уважали ті пам’ятки нашої давнішої літератури єретичними, шкідливими для розповсюдження, отже й такими, які конечно треба було піддати “сожженію” [6, с. 10].

До пошукування старих пам’яток у Галичині, Прикарпатті, Буковині, Закарпатті І. Франко, окрім В. Гнатюка, зумів залучити й інших молодих “адептів” науки, як ось: Олександра Колесу та Гіядора Стрипського. А ще сільських учителів, священиків, селян, студентів і навіть свою дружину Ольгу. Обіч того, не одного вченого загітував для “злагодження” копії того чи іншого тексту в рукописних фондах книгозбірень і архівів різних міст (Агатангела Кримського в Москві, Федора Вовка в Парижі, Мирона Кордубу у Відні), а декого, наприклад, Іларіона Свенціцького, “турнув” до наукових студій давньої літератури.

Інтерес І. Франка до старих пам’яток нашого письменства (“пристрасть до всякого папір’я”), звісно, не варто потрактовувати як вияв його бібліоманства чи бібліофільства. Як влучно зауважував Михайло Рудницький, І. Франко ніколи не був бібліоманом чи бібліофілом, “коли ця назва має означати любителя книжок взагалі або колекціонера рідкісних видань” [15, с. 338]. Це насамперед промовисте свідчення великої відповідальності та наукової сумлінності І. Франка як упорядника та видавця давніх українських пам’яток, глибокого усвідомлення того, що “наше старе письменство являє собою не купу старих паперів, наповнених мертвечиною, але багату скарбницю не тільки нашої народної, але також загальнокультурної традиції, життєвої мудрості та моральної сили, [...] і що повне та всестороннє відродження нашої національності не можливе без докладного пізнання та визискання того засобу духової сили, яку маємо в нашій старій письменстві” [17, т. 39, с. 31].

Із-поміж найважливіших текстологічних засад І. Франка, що, як засвідчує сучасна текстологія, за незначними винятками, досить успішно витримали випробування часом, виокремимо такі:

Відповідність опублікованого тексту – до рукописного.

Правила передруковувати з рукопису “слово в слово і буква в букву”, окрім модернізації інтерпункції та правопису власних імен, І. Франко намагався дотримуватись послідовно. Це вето він порушував тоді, коли йшлося про механічні помилки писарів чи перекладачів – lapsus calami найрізноманітнішого характеру, а також про орфографічні помилки, похибки запам’ятовування, прочитання, пе-

реосмислення й т. ін. Цікаво, наприклад, що в “Апокрифах і легендах з українських рукописів”, ретельно фіксуючи ці похибки в примітках, І. Франко зладив своєрідний компендіум “блудів” – прецікавий матеріал для вивчення психології помилок. Що більше, особисто дав прецедент для таких студій, нерідко витлумачуючи в примітках або в післямовах до опублікованих текстів, чому “в рукописі баламутно”. Пагінатор “переплутав сторінки”, перекладач виявив “баламуцтво з потожсамлюванням” різних осіб, нетямущість при перекладі, приміром, із “дошу лікарських пігулок, який упав з неба на могилу євангелиста-лікаря”, зробив “машинку для пуцання крові”, латинське “et involvi in s i n d o n e munda” перемінив на Сидонську тканину”, а “Палею толковую” – на “Палемая толкованиа”. “Поправу писарських помилок”, “хибної інтерпункції”, правопису власних імен І. Франко, як правило, здійснював і тоді, коли вмщував у своїй збірці окремі тексти, що їх опублікували раніше інші вчені (А. Попов, І. Срезневський, М. Тихонравов).

Порушувати правило тотожності І. Франка подекуди змушували також закони “чистоти” жанру – потреба вилучити з великих за обсягом рукописних текстів, що не були власне апокрифами, наприклад, із Крехівської “Палеї” чи з “Учительних Євангелій”, захованих в українських рукописних збірках XVII–XVIII ст., уступи, “що не належать до річи”, наприклад, різного типу палейні коментарі та вставки, парафрази або й дослівні повторення тексту Святого Письма, розмаїті “риторичні рефлексії автора”. Прогалини такого характеру позначені в тексті або зірочкою (із зазначенням у примітці, що саме вилучено, і який обсяг вилученого матеріалу), або квадратними дужками (у цьому разі безпосередньо в тексті в дужках зазначено пропуск).

Натомість поява ще одних *vacuum*-ів у Франковому корпусі “Апокрифів і легенд з українських рукописів”, т. зв. “викропкованих місць”, була зумовлена технічними причинами: “Одне або два слова в рукописі виблідли” [3, с. 36]. “...Текст тут дуже ушкоджений мишами” [3, с. XXXVIII]. “...Одна буква на початку слова зовсім витерта” [1, с. 22]. “Письмо від частого уживання затерте, так що ледво слід знати” [1, с. 27]. У цьому контексті відзначимо, що до заслуг І. Франка-текстолога треба віднести також чітку, добре продуману, послідовно витриману впродовж усього видання систему умовних позначень.

І ще про декілька відступів видавця від принципу “дзеркального відображення” – перенесення глосів у текст або в примітки (з огляду на характер цих маргінальних записів) та заповнення прогалин у тексті доповненням з інших списків (із відповідними заувагами в примітках і в коментарях). Так, наприклад, пропущені через “недогляд копіста” дві глави в легенді про спущення Ісуса Христа в ад (рукопис Степана Комаревського, XVII ст.) І. Франко додав із Сокольського рукопису XVIII віку, видерту картку в “Заповітах дванадцяти патріархів” (Крехівська “Палея”) поновив із “Памятников отреченной русской литературы” М. Тихонравова. Прикладів такої реставраційної роботи І. Франка під час публікації текстів із українських рукописів можна навести чимало.

Але якщо заповнення “люків” у тексті фрагментами з інших редакцій пам’ятки було загальноприйнятим правилом у тогочасній текстології, то натомість ще один відступ видавця від принципу відповідності публікованого тексту рукописному оригіналові настільки ж оригінальний, наскільки й небезспірний. Маю

на увазі таку новацію І. Франка, як “реститування” під час друку у двох текстах про Різдво Христове віршової форми, “хоча в рукописі вони писані per extensum”. Свій текстологічний експеримент І. Франко пояснював особливістю поетики цих текстів, тим, що в апокрифічній історії “W избієнію дзетей во Выфлеумскомъ по-вѣтѣ за Ха7 t ꙗрода Идумеичика” “при описі різні сухий тон оповідання підноситься в них до поетичної форми, і що ся форма має деяку аналогію з епічною формою ко-зацьких дум” [1, с. 142].

Публікація різних редакцій пам’яток.

Лише один приклад. Цілу добірку текстів – чотирнадцять – “старших і новіших, зібраних з різних сторін нашого краю”, І. Франко подав до “Епістоли про неділю”, найпопулярнішого апотропеїчного тексту на українському літературному ґрунті.

Увага до різночитань текстів і порівняння редакцій (collatio).

Вельми промовиста статистика. До “Слова иа рж7ство пр7стыа влд7чца нашез Богоро-дица и пр7но дэвы Мрїз” із Львівського рукопису 1603 р. І. Франко наводить не мало не багато – 440! – різночитань: із “Апокрифических сказаний о новозаветных лицах и событиях по рукописям Соловецкой библиотеки” І. Порфир’єва, “Evangelia аросгурна” К. Тішендорфа, Великих Четій-Міней Макарія та зі Замойського рукопису XVI віку (бібліотека Львівського університету), до “Житья пророка Мои-сея”, вийнятого з Крехівської Палеї, – 350 варіантів (із “Памятников отреченной русской литературы” М. Тихонравова та “Апокрифических сказаний о ветхозаветных лицах и событиях” І. Порфир’єва), до “Сказанія Афродитізна” (також вилучено-го з Крехівської “Палеї”) – 256 паралелей із публікацій цього апокрифа, здійснених М. Тихонравовим, О. Пипіним, С. Новаковичем та іншими вченими, а також із Львівського рукопису 1603 р. (бібліотека Оссолінських). Відповідно “Дэзнїз ст7ыа Тр7ца” з рукопису Степана Комаревського (XVII ст.) І. Франко супроводить 244 ілюстраціями, окрім варіантів із названих вище видань О. Пипіна та І. Порфир’єва, також із публікацій Даничича та збірки новозавітних апокрифів Й. Фабріціуса. Цих прикладів (а їх легко можна примножити), очевидно, достатньо, щоб мати уявлення про величезну працю І. Франка на цьому полі, про його подиву гідну ретельність і скрупульозність.

Прикметно, що праця дослідника в цій площині не обмежувалася лише механічною реєстрацією різночитань між текстами, фіксацією відмінностей, зумовлених відкритою текстологічною традицією та розмаїттям конкретних причин відступу від протографа в рамках цієї традиції, як от: неоднаковим рівнем лінгвістичної компетентції перекладача чи “копіста” (їхньою “тямущицю” чи “нетямущицю”), більшими чи меншими творчими аспіраціями, індивідуальними правописними уподобаннями тощо.

Часто вектор наукового інтересу І. Франка був спрямований крізь текст на читача. Із цього погляду особливий інтерес становлять його спостереження над свідомими змінами з боку “писця” тексту-протографа, зокрема над “цензурою” ідеологічного плану. Так, публікуючи два тексти про “Мч7ніє ст7го великаго первомч7ника Стефана” – один із Львівського рукопису XVI ст., другий – із Замойського (також XVI ст.), І. Франко зафіксував відсутність в останньому версії

про Пилата-христи-янина й мученика, що “мусила видатися неправовірною якомусь пізнішому редак-торові, мабуть, таки русинові, який повикидав усі уступи про Пилата” [2, с. 259].

Увага до маргінальних і прикінцевих записів.

Пильний інтерес до маргінальних і прикінцевих записів у давніх пам’ятках, до змісту всіляких “вкладних”, поміток на чистих сторінках чи палітурках, – одна з найприкметніших рис І. Франка-текстолога. Збірка таких записів, на його думку, “могла б мати немале значення і мовне, й історичне, і навіть чисто літературне, бо тоді ми могли би слідити, як протягом віків на території церковно-слов’янської мови мінялися типи таких послісловій. Можна би навіть іти ще далі і пошукати їх взірців у середньовікових грецьких і латинських рукописах і таким робом причинити інтересну сторінку до історії нашого і загальноєвропейського письменства” [17, т. 37, с. 166–167]. Окрім того, такі записи чи приписки, “а особливо ті, що писані руською мовою”, підкреслював І. Франко, “можуть мати важливість для дослідників нашої старовини, особливо тоді, коли їх буде зібрано багато і явиться можливість їх систематичного укладу та опрацювання” [17, т. 37, с. 170].

І хоча І. Франкові не вдалося видати цілісної збірки таких записів (як, наприклад, Л. Стояновичу, який зібрав зі старовинних сербських пам’яток XI–XII ст. понад 6000 записів і видав їх у тритомному зводі [13], усе ж його першопрохідництва та внеску в дослідження цієї цікавої ділянки не варто забувати. “І. Франко одним із перших звернув увагу на відчитування та публікування записів на рукописах та стародруках як цінного джерела для історії самої книги чи підручник історичних, мовознавчих, краєзнавчих і просто побутових відомостей” [9, с. 122], – підкреслює О. Колосовська, дослідниця української рукописної та стародрукованої книги. Додамо до цього, що маргінальні записи на рукописах і стародруках є також дуже цікавими причинками до пізнання “одшешного українського життя” (М. Грушевський), у тому числі читача цих текстів, його соціального статусу, ментальності, уподобань, ціннісних орієнтирів і творчих аспірацій, одним словом, віконцем у духовний світ “власителів”, “писців” і “копіїстів” того великого маєтку, якою вважалася книга в ті часи. “Книжка, писана чи друкована, була, так сказати, маєтком, частиною найціннішого скарбу, коли нею величалися та гордилися, передавали її в спадок як знак особливої ласки або ховалися з нею як із найбільшим секретом” [17, т. 37, с. 255], – писав І. Франко у статті “Записки против книгокрадів у старих книгах та рукописах”, публікуючи низку маргінальних записів із давніх українських пам’яток. До слова, ця стаття також прикметна як спроба критика здійснити типологію маргінальних записів у старих книгах та рукописах.

Звід маргіналій із колекції І. Франка (окрім “Записок против книгокрадів у старих книгах та рукописах”, вони зафіксовані також у постскриптумах до окремих текстів і в передмовах до збірки “Апокрифи і легенди з українських рукописів”, у “Додатках” до розвідки “Карпаторуське письменство XVII–XVIII вв.”, у статтях “Кінцеві записи в староруських рукописах” і “Довжанське четвероевангеліє”) засвідчує, обіч іншого, і те, що наші давні грамотії шанували рукописні книги, щедро вимережані “хибними” текстами, яко “святія книги”. “Си съборникъ Теслевцо-вого попа Стефана. А кто би еи мав їдалити от тои цр҃кви, буде прокльнѣт,

аиафема” [18, с. 44] – красномовний запис на маргінезі рукописної збірки священника Стефана Теслевцьового зі села Хитара Стрийського повіту. Подібні грізні перестороги супроти книгокрадів І. Франко виявив також на деяких інших старих книгах та рукописах, зокрема, на останній сторінці Замоїського рукопису XVII ст. (“Да аще кто данину мою, книгу сію тимет і црк҃ви соборныа ст҃го Софеа с Полоцка, да будет клзть и проклзть и свззань і ст҃ых вц҃ь седми соборь и і мене убгаго ермонаха Алексіа”) [17, т. 37, с. 257–258], на вкладній Празничної Мінеї 1570–1571 рр., де вміщено “Другий лист небесний” (“Абы тыз книги вышше писаныэ не были ідалены і тоз цр҃ке св҃тыз. А кто бы ихь маль ідалити яким колвек ібычаем, то хочу соуд с ним ибмати пред ГДемь Б҃г҃ым въ ден страшнаго Его судища, иб на нем да брдет клзтва ст҃ых іць тиі7, иже въ Никеи”) [18, с. 27], на вкладній рукописного Прологу XVII ст. Перемиської крилошанської капітули (“... и придана есть къ храму выше писаного на чест Гд҃у Б҃г҃у въ Троици єдиному и да пребываетъ вечно и непорушно от того бж҃ого храма. А если бы дехто смэль ідалити да будет ілучен і вц҃а, сн҃а иб свзтого Духа да будет осужден (идеже огонь не угасает) и черв не усыпает”) [17, т. 37, с. 257].

Такі “профілакси проти книгокрадів” слугували для книг своєрідними оберегами: “В часах живого релігійного почуття була се не зовсім погана спекуляція припускати, що чоловік, який наважився вкрасти книгу, хоч би в тій наївній вірі, що се не гріх, дуже завагається в своїй постанові, прочитавши на полях її карток крепке закляття або соковиту лайку на адресу того, хто би захотів вчинити се. Тут уже не могло бути вимівки перед власним сумлінням, що се не гріх. Може, з усякою іншою і не гріх, а на отсій властитель поклав заборону й закляття, і треба вже бути дуже запеклим та маловірним, щоб поважитися нарушити його” [17, т. 37, с. 255–256]. До слова, в ефективності цих застережень проти “книжкових куниць” (Büchermarder) І. Франко мав змогу пересвідчитися особисто. Один старенький панотець, із яким він до спілки викопував “з предвічного сміття на дзвіниці різні старі шпаргали”, згодився йому подарувати якийсь старий, обшарпаний Ірмолой чи Требник, але, прочитавши на його долішніх полях лапідарні слова: “А кто бы смэль сію книгу оть тои свзтои цр҃кви ідалити, будет мати зо мною справу предь судомь Господа Бога”, завагався у своїй постанові. “Ні, сеї книжки не можу вам дати, – мовив він І. Франкові. – Бог його знає, хто був той небіжчик, що написав отсе. Я старий, не нині-завтра вмру, то що мені за інтерес мати перед паном Богом діло з якимось чоловіком, якого я не знаю і якому не хочу робити ніякої прикрості” [17, т. 37, с. 254].

Щоправда, не всі перестороги супроти крадіїв книг мали таке есхатологічне забарвлення. Як зразок “жартовливої” перестороги гіпотетичним злодіям І. Франко наводить ось цю, виявлену на маргінезі Дрогобицької Тріюди XVIII ст.:

Хто бы мэль сію книгу украсти,
Тому сэмь лэть свинэ пасти [17, т. 37, с. 259]

З іншого боку, ці помітки виявляють і критичне ставлення до написаного, застерігають читачів перед облудними “словесами” (записів такого характеру в І. Франка, одначе, зафіксовано значно менше, аніж перших). Так, на маргінезі “Слова како Марфа [н҃бвини] Пилата пред ц҃рем Августом” (рукопис Київського Михайлівсько-го монастиря) приписано, за спостереженням І. Франка, пізнішою рукою: “И се нэсть ибстиннаб, но л҃жа. Сеє слово баламут...” [1, с. 418], в одному з

оповідань про Різдво Христове (рукопис Стефана Теслевцьового) після слів Ірода до волхвів на берегах помітка: “Лукавство дзволск. Ірода” [1, с. 129], подібний запис на полях оповідання про зішестя св. Івана Предтечі в ад (рукопис Стефана Теслевцьового): “Бесэда дзволска и Адэ” [1, с. 320], у слові “На ржство прстыа влд7ча нашеа Бц7а и прсно дв7ы Мр7іа” (Львівський рукопис XVI ст.) на берегах “полемічна стрілка на латинську догму про непорочне Аннино зачаття”: “Зри, читателю, шатаніє суемудренное плэнных имом Латинь!” [1, с. 38]. Найпросторіше критичне застереження “з боку правовірних і в подібних предметах трохи прочитаних русинів” І. Франко виявив на обкладинці рукописного Прологу XVII ст., де вміщено апокрифічні “Діяння апостола Томи”: “Хто то вэрит, що тут написал, якобы Хс7 Пан гды мэль продати ст7го апостола Фому! то не есть правда. апостолове жаден не ходилъ проповэдати ев7гліи ст7ои аж по прийнятю ст7го Дх7а, то есть по Пентикостию, а Хс7 Пан вознес ся юж былъ во иебо. Ї по воскресенію мало чудесь чинилъ. І апостола жаденъ не ходилъ t Іерусалима, чекали вбетници, которую Хс7 мовиль: “Аще иду, умолю его, да пошлет вам Дх7а ст7го параклита”. По сошествіи ст7го Дх7а зъ неба розышли ся исэ апостола. Дригая неправда, щобы із ст7го апостола Фомы скуру ізнято – неправда! Ст7ого апостола Фому копиями прободаша десят воиновъ. Із ст7го апостола Бардоломея то кожу знято, а не із ст7аго апостола Фомы”. Цікаво, що інший книжник на берегах цього тексту по-руч слів “яко бы Хс7 Пан мэль продати апостола Фому, то не есть правда” дописав: “Продано было ст7го апостола Фому по прийнятю ст7го Дх7а, але не Хс7 пан, хто іншій” [2, с. XLI].

Що ж до видання добірки записів із українських рукописів, то це згодом здійснили (хоча й не так масштабно, як мріяв І. Франко), інші дослідники, зокрема, Ю. Яворський [21], І. Панкевич [10], Г. Стрипський [14], Я. Ісаєвич [9], М. Шамрай [19].

Детальний опис рукописів. Інтерес до палеографічних і кодикологічних характеристик пам’яток.

Точний і детальний опис рукописів, із яких публікується той чи інший текст, “із долученням записок, що трапляються на полях, про ім’я переписувача, власника, місцевості, про час написання, про оригінал, із якого знято список” [17, т. 29, с. 338], І. Франко вважав неодмінним правилом для видавця. Цей підхід впливав із одного з домінантних принципів методології дослідника назагал – принципу історизму.

Час і місце написання, стан збереження, тип письма, матеріал, на якому писали, декоративне оздоблення рукописів (ініціали, заставки, мініатюри, орнаменти), формат, кількість аркушів, мовні особливості письма, виправлення й зміни в текстах, а також особливості та межі почерків, ортографія текстів, зміст рукописів і т. ін., – у текстології І. Франка ті найважливіші *desiderata*, які, на думку Володимира Перетца, треба “пред’являти до автора опису згідно зі сучасними науковими вимогами” [11, с. 2], висвітлені досить повно. Описи багатьох рукописів І. Франко подав у передмовях до “Апокрифів і легенд з українських рукописів” (зокрема тут досить детально описано Крехівську Палею), а також у низці статей (“Соломон і чорти в бочці”, “Причинки до історії руської літератури XVIII віку. Дрогобицький збірник рукописних апокрифічних оповідань”, “К истории апокрифических сказаний”, “К истории южнорусских апокрифических сказаний”, “Із

старих рукописів”, “Інтересний збірник з с. Хитара (повіт Стрийський) (Гимчасові відомості)”, “Додаток до опису В. Гнатюком рукопису Стефана Теслевцьового”, “Додаток” до “Карпаторуської літератури XVII–XVIII віків”). Так, у “Додатку” до “Карпаторуської літератури XVII–XVIII віків” маємо ґрунтовні описи двадцяти п’яти рукописних збірок (Данилівського (Угроруського) Учительного євангелія, Старомиського рукопису, рукопису Стефана Теслевцьового, Унґварського рукопису, Дрогобицького збірника, Іспаського рукопису, Калуського збірника, рукопису зі с. Літманової, Сокольського рукопису, рукописів о. Теодора Поповича-Тухлянського, Павла Кузиковича, Стефана Самборини, о. Івана Прислопського, о. Іллі Яремецького-Білашевича та ін.).

Щоправда, не завжди й самому І. Франкові вдалося уникнути підводних рифів, на які майже неминуче у своїй праці натрапляє кожен археограф. Наприклад, незважаючи на намагання дослідника дотримуватися принципу передрукувати з рукопису “слово в слово і буква в букву” [17, т. 38, с. 9], йому це не завжди вдавалося. Зокрема, цілу низку неточностей виявив М. Гудзій, зіставляючи надруковане в “Апокрифах і легендах з українських рукописів” “Житіє св. Марії Магдалини” з рукописним оригіналом, багато помилок у наведенні різночитань із Коломенської і Віденської “Палей” зафіксував В. Істрін. “Як бачимо, кількість помилок у порівняно невеликому уривкові, вилученому нами з життя, доволі значна. Хоча всі вони переважно орфографічного характеру, але все-таки й це в певних випадках є немалою перепоною при користуванні текстом” [7, с. 155], – зазначав М. Гудзій.

Із цими міркування критика важко не погодитися, однак “кажімо на вовка, скажімо і за вовка”, себто за І. Франка. У передмові до першого тому “Галицько-руських народних приповідок” І. Франко зазначав: “Про видання, роблене з такого сипкого матеріалу і ще до сього з таким скомплікованим апаратом, а надто роблене чоловіком так переобтяженим усякими іншими роботами, як я, з більшим правом, як про пісні, можна повторити слова Драгоманова, що мусили б хіба ангели і то колегіально вести його редакцію і коректуру, щоб у ньому не було помилок” [17, т. 38, с. 315]. До видавничої діяльності І. Франка, такої масштабної та розматой, не тільки, звісно, не були задіяні ангельські чини, але, зазвичай, не маючи змоги сам опрацювати архівні збірки, що були в інших містах, зосібна в Росії, І. Франко просив знайомих “евентуально” постаратися для нього про відписання того чи іншого тексту. “Житіє Марії Магдалини” з рукопису Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві, за яке І. Франка “істребіл” М. Гудзій, також не було здійснено *de visu*, це плід чужої праці. До того ж в останні роки життя печальні обставини особистої біографії І. Франка, коли він “змушений був занехаяти всі праці, які міг виконувати власними руками, і обмежитися такими працями, які міг виконувати при допомозі інших, передусім своїх синів” [17, т. 50, с. 368], ще більше ускладнили йому працю, над виданням давніх пам’яток у тому числі. І ще. Свого часу Михайло Возняк, оцінюючи Франків кодекс апокрифів, писав: “Не займаючи становища, яке йому найсправедливіше належалося, і яке би дало змогу переглянути багаті російські бібліотеки, без ніяких у нас праць у справі перекладів, джерел апокрифів тощо, без ніяких аналіз поодиноких текстів, довершив д-р Франко діло, перед яким склонять голову дальші дослідники

на тім полі, що будуть працювати в незрівняно кращих умовах” [5, с. 630]. Ці слова критика можемо екстраполювати на всю діяльність І. Франка, одного з найбільших українських збирачів і видавців давніх українських пам’яток.

1. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів, 1898. Т. II. Апокрифи новозавітні. А. Апокрифічні євангелія.
2. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів, 1902. Т. III. Апокрифи новозавітні. Б. Апокрифічні діяння апостолів.
3. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів, 1906. Т. IV. Апокрифи есхатологічні.
4. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів, 1910. Т. V. Легенди про святих. Часть перша.
5. *Возняк М.* Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Т. V. Львів, 1910 // ЛНВ. 1910. Т. LII. Кн. 12. С. 630–631.
6. *Гнатюк В.* Угроруські духовні вірші (Вступ. Вірші з північної Угорщини. Ч. 1–54) // ЗНТШ. 1902. Т. XLVI. Кн. 2. С. 1–68.
7. *Гудзий Н.* Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Т. V // ЖМНП. 1912. Кн. 3. С. 153–161.
8. *Ісаєвич Я.* Літературна спадщина Івана Федорова. Львів, 1989. С. 142–173.
9. *Колосовська О.* Іван Франко – користувач та дослідник стародрукарської книги // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнар. наук. конф. Львів, 1998. С. 120–123.
10. *Панкевич І.* Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах. Часть I // Науковий Збірник. Ужгород, 1929. Ч. VI. С. 126–129.
11. *Перетц В. Н.* Новые труды по источниковедению древнерусской литературы // Унив. изв. 1905. Апрель.
12. Справоздання з етнографічної експедиції // Хроніка НТШ. 1900. Ч. 3. С. 19–20.
13. *Стоянович Л.* Стари српски записи и натписи. Бѣлград, 1902–1905.
14. *Стрипский Г.* Гдѣ документ старинной истории Подкарпатской Руси. Ужгород, 1924. С. 60–65.
15. *Рудницький М.* Мої спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. Львів: Каме-
няр, 1997. С. 333–363.
16. *Франко І.* Бібліографічна рідкість // ЗНТШ. 1895. Т. VI. Кн. 2. С. 1–4.
17. *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. Київ: Наук. думка, 1976–1986.
18. *Франко І.* Карпаторуська література XVII–XVIII віків // ЗНТШ. 1900. Т. XXXVII. Кн. 5. С. 1–91.
19. *Шамрай М.* Невідомі записи Лазаря Барановича // Бібліотечний вісник. 2001. № 3. С. 29–32.
20. *Чайковський А.* Мої спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. Львів, 1977. С. 94–99.
21. *Яворский Ю.* Исторические, личные, вкладные и другие записи в карпаторусских рукопис-
ных и печатных книгах XVI–XVII веков. Ужгород, 1931.
22. *Ясиновський Ю.* Методологічне значення наукової спадщини Івана Франка для історії укра-
їнської музики // Іван Франко і світова культура. Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО
(Львів, 11–15 вересня 1896 р.) У 3 кн. Київ, 1990. Кн.2. С. 86–89.

**“RESCUED FROM THE WAVES OF OBLIVION”: IVAN FRANKO
AS THE PUBLISHER OF ANCIENT UKRAINIAN WRITINGS**

Yaroslava Melnyk

*The Ivan Franko National University in Lviv
Franko Studies Institute 1 Universytetska Str., Lviv 79000, Ukraine*

The article analyzes the publisher's practice and textological principles of Ivan Franko as a publisher of ancient Ukrainian writings, in particular textology of the collection “Apocrypha and legends from the Ukrainian manuscripts”.

Key words: heuristics, manuscript, text, publisher, textology, edition, apocrypha.

**“СПАСЕННЫЕ ИЗ ВОЛН ЗАБВЕНИЯ”: ИВАН ФРАНКО КАК ИЗДАТЕЛЬ
ДРЕВНИХ УКРАИНСКИХ ДОСТОПРИМЕЧАТЕЛЬНОСТЕЙ**

Ярослава Мельник

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов 79000, Украина*

В статье проанализированы эдичионная практика и текстологические принципы И. Франко-издателя древних украинских достопримечательностей, в частности текстологию сборника “Апокрифы и легенды из украинских рукописей”.

Ключевые слова: эвристика, рукопись, текст, издатель, текстология, редакция, апокриф.

Стаття надійшла до редколегії 06.04.2009
Прийнята до друку 20.10.2009